

Sprengtporten – både förrädare och pionjär?

Av Anders Björnsson

Göran Magnus Sprengtporten förrådde Gustav III:s Sverige och ville skapa en finsk stat under ryskt beskydd, men Stig Ramels biografi ger bilden av en helt misslyckad politiker.

DET FINNS personer som först fördöms och sedan glöms. Ibland, när tiderna är sådana, tas de fram, som avskräckande exempel eller som orättvist uthängda nydanare. I Kekkonens Finland, uppbundet till VSB-paktens stränga bestämmelser, kunde förre förrädaren Göran Magnus Sprengtporten, som tog sin tillflykt till Sveriges fiende Ryssland och gick Anjala-männen i förväg, ses som både realpolitiker och visionär. Han ville skapa förtroende hos den mäktige grannen i öst. Han hade en idé om en finsk stat under ryskt beskydd. Han såg, menade somliga, vad som måste komma.

Något oklanderligt eftermäle har han väl aldrig fått, särskilt inte i Sverige. Grimberg ansåg honom vara en simpel och egennyttig lyckosökare, med starka ”moraliska lyten”; en misstänksam natur som uppviolade finnarna och stämplade mot sin konung så fort han kom åt. När han 1786 avvek österut, gjorde han det för en grynvälling: generalmajors rang och ett ryskt kronogods. Han duperade andra men blev själv sviken i avgörande ögonblick. Som landsförrädare blev han närmast en prototyp, svår att begripa sig på som person.

Också statsrådet J R Danielson-Kalmari, gammalfennoman och rysksinnad historiker vilken beklagade den finska självständigheten 1917,

anmärkte i sitt grandiosa verk om Finland under den gustavianska tiden på draget av bitterhet och förgrämselse hos den man som skulle bli det autonoma storfurstendömetts förste generalguvernör. I Stig Ramels biografi över Göran Magnus Sprengtporten är det draget än mer markerat. Sprengtporten invecklade sig i schismer och råkade i ständiga konfrontationer, även med personer som han borde haft nytta av. Också när historien gick hans väg, tycktes det mesta gå honom emot. I två fall av tre lär han ha varit en urusel äkta man.

Som ung major hade Sprengtporten, i samverkan med sin äldre broder, samlat en finsk upprorsstyrka på väg mot Stockholm för att undanröja ständerväldet och åstadkomma ett kungligt maktövertagande. Men kungen, Gustaf III, förekom dem genom statskuppen den 19 augusti 1772. Brödernas tilltänkta hjälteroll frös inne; den yngre ädlingen blev alldeles utan nådevedermälen. Och när monarken 1778 kallade till riksdag, blev Göran Magnus, som dock var adelsman och hade avancerat till överste och chef för Savolax regemente, såsom enda högre krigsbefäl utan kallelse till adelns och ridderskapets överläggningar. Kungen ville hålla honom på avstånd, gärna i utlandet. Ingen av dem glömde en oförrätt.

Ändå är detta Sprengtportens stora tid. Han är, med Ramels ord,

själv kung – ”Kung av Savolax”. Befälhavaren på överstebostället i Brahelinna blev en centralfigur i de östfinska herrgårdsmiljöerna. Som militär ledare lanserade han en rad moderniseringsstrategier som byggde på förtroendet med såväl terrängen som folklynnnet. Han övergav förlegade idéer om slutna truppformationer och favoriserade rörlig krigsföring, i vad som man idag skulle benämna jägarförband. Han motsatte sig pedantisk exercis och betonade istället uthållighet och råstyrka. Han var för disciplin men skeptisk till bestraffningar. Han beforderade teknisk skicklighet och lade grunden till en kadettutbildning som innefattade matematik, kartritning, fortifikation, artillerivetenskap, religion, moral, franska, fäktning med mera för volontärerna.

KATASTROFAL GENERALGUVERNÖR

Tyvärr lade han också grunden till en – livslång – trasslig ekonomi. I sin allmänna entusiasm över vad han skulle kunna åstadkomma med sina gränstrupper, sin Savolaxbrigad, tog han ur egen ficka, utan att försäkra sig om att Stockholm var med på noterna. Men om huvudstaden ställde sig kallsinnig, så fanns ju en annan huvudstad och på betydligt närmare håll. Göran Sprengtporten och en del av hans ständsbröder lockades av närheten till Sankt Petersburg, med dess glansfulla hovliv och möjligheter för utläningar; samtidigt var de i upplysningens och den tidiga nationalismens anda inspirerade av det som är folkligt och äkta, av en sann patriotism som söker sin näring ur kärleken till bygden snarare än i lojaliteten till en härskare.

Sådana lojaliteter är tillfälliga och kan växla – det var en tes som Stig Ramel drev med viss frenesi i sin bok om Gustaf Mauritz Armfelt, gustavianen och kejsargunstlingen. Visserligen bärs idéer av människor, men det innebär inte att idéerna är

bundna till människor av kött och blod. De står så att säga till förfogande. När Sprengtporten under en av sina utdragna resor på kontinenten hamnar i Nederländerna, och därifrån hämtar sin andra hustru, tar han också med sig ett republikanskt ideal som han tror sig kunna omsätta i ett Finland som har frigjort sig från svensk överhöghet. Men frigörelsen förutsätter erövring; och republiken måste ackordera med despotin.

Programmet var både egensinnigt och orealistiskt. När Finland fyra generationer senare frigör sig från despotin, blir det högst motvilligt en republik. Ramel är litet väl ivrig att tilldela Sprengtporten rollen som en statsbyggandets pionjär. Hegelianen J V Snellman, ur-fennoman och konservativ statsfilosof, står här på ett besvärande sätt i vägen. Snellman kan komma på kant med överheten, men för att reformera

måste han förbli undersåte. När han blev finansminister såg han till att storfurstendömet fick ett eget mynt år 1865; hans samlade skrifter är utgivna av finska staten; framför Finlands Banks huvudkontor sitter han gjuten i brons.

Ett minnesmärke över Sprengtporten skulle vara svårare att försvara. Som generalguvernör framstår han närmast som en katastrof, ohjälpligt passerad av utvecklingen, strax avskedad. Av både Katarina den stora och Alexander I var han missaktad, en tjetmåns som aldrig hade några pengar, en författare till traktater och inlagor som ingen brydde sig om i Petersburgs kanslier och korridorer, en surpappa som gjorde Armfelt – större som kvinnotjusare, framgångsrikare som nationsgrundare – till fiende och som stötte bort sin ende son.

Och samtidigt är han naturligtvis en tidens man om någon. Han

dras obevekligen till det nya, han fångas av handlingen – även om han själv inte sprudlar av handlingskraft, bortsett från de lyckliga åren i Brahelinna – och han blir dyster och fjär när något går som han inte tycker att det ska gå. Det gör det ofta. Som politiker var han med andra ord en nolla.

Men det är inte en politiker, inte ens en totalt misslyckad statsman som Stig Ramel har porträtterat. Det är en övergångsfigur och som sådan utan tvivel minnesvärd. Han tar risken att bli förrädare och samtidigt risken att andra får utföra och ges äran för det han själv ställs vid sidan om – kampanjer och krigsföretag. En tragisk gestalt som i Ramels styva karakteristik aldrig upphör att fascinerar.

Anders Björnsson (andersbjornsson@telia.com) är frilansskribent.

HISTORIA

Den svenske bonden har blivit historia

Av Klas Östman

Inget är som det var förr. Men det var det inte förr heller. Också på 1800-talet suckade man över hur det gamla odlingslandskapet hade förvandlats till oigenkännlighet av moderna brukningsmetoder. Nu är dock det svenska jordbrukets historia färdigskriven. Förmodligen för gott.

MED FEMTE och sista delen av Det svenska jordbrukets historia avslutar nu LT:s förlag, en avdelning inom Natur och Kultur, ett av de mest ambitiösa utgivningsprojekt som förekommit på svensk bokmarknad

under senare år. Ett drygt halvdu-sin agrar- och ekonomhistoriker har bidragit; huvudredaktör är Janken Myrdal, professor vid Sveriges lantbruksuniversitet, SLU. Varje läsare kommer att göra egna oväntade upptäckter bland 6000 års jordbrukshistoria, beskriven på mer än 2000 påfallande välskrivna sidor.

Också gödsling och täckdikning kan bli föremål för ren lustläsning, visar det sig.

Själv har jag fäst mig vid de ständiga förändringarna inom den modernäring som nog de flesta lite vagt föreställer sig som i stort sett sig lik under årtusenden. Det är nämligen tydligt att det aldrig har funnits något "akta" och tidlöst jordbrukslandskap. Redan de allra första uppodlingarna gjorde slut på en tillgång som inte kunde förnyas, det näringsrika humusskikt som hade ansamlats i stenålderns ädellövskogar. Nya ekologiska strategier måste utvecklas, med kringflyttning av åkrarna; något som i sin tur ersattes – omkring 400-talet – med så kallade inägo-utmarkssystem, baserade på kreaturgödsling.

En mycket hög förändringstakt är inte heller något som hör bara de senaste decennierna till. Antalet boende på landsbygden var som allra